

RAFAEL CARIA

L'ALGUERÈS DES D'UNA PERSPECTIVA HISTÒRICA

Influències àreals i dades sobre l'origen d'alguns fenòmens lingüístics en l'alguerès modern.

Encara avui, malgrat hagi passat més d'una centuria des dels primers contactes de l'Alguer amb el món renaixentista barceloní, hi és un interrogatiu que no ha estat substancialment satisfet. Tot i que, de literatura sobre aquest tema n'hi ha hagut prou. Es tracta de la història de la llengua catalana a l'Alguer, del seu desenvolupament dialectal i, sobretot, de la seva col·locació dins el diàstema d'origen.

L'alguerès, com tothom sap, fou inclòs, des del segle passat, dins de l'àrea dels dialectes orientals; però em pregunto, fins a quin punt eixa delimitació respon a la realitat històrica d'aquest dialecte? La seva col·locació areal té certament un indiscutible i ben arrelat fonament de veritat que, però, crec a la llarga, que ha agafat més el sabor d'un lloc comú que no pas el d'una realitat estudiada a fons i objectivament documentada. El punt de partida d'aquest possible tòpic, és d'una banda Milà i Fontanals i, de l'altra, el Guarnerio. Dos eminents intel·lectuals que a la fi del segle passat havien assenyalat, per primers, l'alguerès entre el dialectes orientals del català¹. A partir d'aquests erudits, la col·locació de l'alguerès dins de l'àrea oriental catalanofona, trets sardà-Guitier², mai no ha trobat oposició, sinò el contrari. Això val per a Barnils, Alcover, Fabra, Griera, Coromines, Kuen³, etc.

Conseqüentment les obres més importants de geolingüística catalana, amb diferents matisacions, tanmateix han deixat l'alguerès en l'àrea oriental-balear⁴. Però, de Badia i Margarit fins a Veny, han estat introduïts nous elements de reflexió sobre l'alguerès, que deixen suposar una realitat més complexa i articulada encara que també ells comparteixin la mateixa postura⁵. Intentaré, si també dins els límits d'aquest assaig, de portar nous elements de reflexió sobre aquesta «vessata materia» que el temps i tal vegada l'aproximació dels estudis fins ara realitzats, han contribuït a deixar-la més fosca.

D'antuvi és precis delimitar una primera diferència entre l'alguerès i els dialectes catalans continentals des d'un punt de vista històric. Utí-

litzant les categories de Veny, a la península hi són dialectes *constitutiuis*, en el sentit que s'han format *in situ* per efecte de la romanització del territori, o sigui per l'evolució del llatí vulgar parlat dins d'aquell territori. N'hi ha d'altres que, al contrari, són *consecutiuis*, o sigui resultat de poblaments massius de súbdits colonitzadors, com ha passat després de la conquesta a les terres valencianes, a les Illes balears i, en el cas nostre, a l'Alguer⁶. Per això aquests tres dialectes es diuen *consecutiuis*. Des del punt de vista de la lingüística espacial o de la neolingüística el cas de l'alguerès i del baleàric respon al concepte de «area isolata» i tardana; el català oriental a «area di mezzo», mentre que el valencià (i el rossellonès) a «area laterale» i tardana⁷. Doncs, si l'alguerès és el resultat d'una conquesta i conseqüentment d'una colonització, no es pot pensar que només s'hagin traslladat els nous pobladors d'una sola àrea, així com no es pot pensar de reconstruir la història d'un poble a través de les paraules que són meres fitxes d'un retaulle més ample i complex. Per això és menester d'anar una mica a la font del problema o sigui a la història de les migracions humanes catalanes cap a l'Alguer després de la conquesta i a la dinàmica demogràfica a aquesta ciutat entre el segle XVI i XVIII.

El 1358, tres anys després de l'apoderament decisiu de l'Alguer per part catalana i l'expulsió total dels genovesos i dels sards, en la ciutat fortificada s'hi contaven només unes cinquanta famílies residents. Aqueta situació havia determinat el rei Pere III a seguir la política de repoblament que Alfons el Benigne, el seu pare, havia practicat a Sàsser, mitjançant els coneguts *Guiatges de repoblament* que garantien a persones soles o a famílies, jueves incloses, especials concessions, privilegis, assegurances, etc., com a incentiu per anar a viure a l'Alguer. Però, a diferència del seu pare, que havia poblat Sàsser amb aragonesos, Pere III va voler que a repoblar l'antiga fortalesa genovesa fossin admesos només ciutadans dels regnes de la Confederació⁸. Resulta que en les ciutats capitals dels tres regnes existien especials oficines de reclutament de súbdits (pagesos, artesans, pescadors de corall, soldats, etc.), per anar a viure a l'Alguer, amb les seves famílies, per un període de deu o cinc anys com a mínim⁹.

Certament són aquestes directrius polítiques, econòmiques i socials les que han pogut assegurar la prosperitat i la fidelitat de la ciutat a la corona, a les seves institucions, per mitjà d'una heterogeneïtat confederal (els Països Catalans) que en el fons fou la clau de la mateixa supervivència del català i de les tradicions humanes corresponents¹⁰. Els primers dos segles de dominació van veure l'Alguer, conseqüentment, creuer de barcelonins, valencians, tortosins i mallorquins i també com a clau de volta d'un tràfic mercantil destinat al mercat sard

provinent de Barcelona, València, Maó i Palma¹¹.

Sota la dominació castellana eixes migracions minvaren, a partir del segle XVI, a favor de gent forastera com ligurs, provençals, sards, sicilians i napolitans¹². He de dir però que, en general, tots els soldats i els oficials de la guarnició militar seguiren sent, al llarg del 1600 i part del 1700, de procedència barcelonina, valenciana, lleidetana i perpinyanesa (però també d'altres regnes espanyols) així com l'únic port amb el qual l'Alguer va mantenir al llarg d'aquesta temporada una constant relació d'importació-exportació fou el de Barcelona¹³.

És doncs amb aquesta evolució demogràfica, comercial i cultural amb les terres d'origen que l'Alguer ha hagut de fer els comptes, si bé des d'una posició d'absolut privilegi ètnic i institucional de cara a tothom. N'és prova el fet que cap adstrat o superstrat no ha substituït mai la llengua de la comunitat o sigui el català. La base arcaica del català medieval (probablement més homogènia del català modern) de la qual fou expressió també l'alguerès, va tenir, però, en la seva nova seu, un propi natural desenvolupament i una seva lògica evolució.

Alguns aspectes, com el vocalisme, quedaren gairebé cristallitzats, o més aviat evolucionaren segons les lleis fonètiques de les àrees lingüístiques de procedència; evolució sobre la qual, tal vegada, ha pesat, com el vocalisme àton (/e/ i /o/ a final de mot) també la influència del sard i de l'italià.

Hi ha concretament, una primera fase arcaica del català escrit representada per una abundant documentació oficial que de fet no permet gens d'identificar, de manera clara, els confins de les àrees dialectals de procedència, car la llengua utilitzada en eixa documentació és aquella emprada pels notaris, amanuences o secretaris oficials de la ciutat o de la corona¹⁴. És, en una paraula, el català cancelleresc típic de l'època medieval, amb totes les peculiaritats del temps. No existeix documentació menuda municipal amb trets dialectals distintius fins al regne de Joan II. S'ha d'arribar a la segona meitat del 1500 per trobar dins els arxius ciutadans, i de Sàsser, una abundosa documentació solta o relligada, relativa a la vida diària del país, d'un sorprenent interès dialectològic. El lèxic és nombrós, les formes verbals i la morfosintàxi de procedència occidental-valenciana, i si volem més aviat valenciana, dels quals han quedat abundosos rastres en l'esmentada documentació i en la memòria popular. Amb això no vull pas excloure el pes que el català centre-oriental i baleàric va tenir dins l'alguerès, sinó evidenciar les proporcions desconegudes de l'esmentada influència, que troba la seva natural explicació en la història de les relacions comercials amb València particularment en els segles XV i XVI. En fi, són eixes darres conclusions que sugereixen una col·locació eclèctica, o sigui in-

termèdia, de l'alguerès dins el diasistema català del qual n'expressa l'antiga paternitat en formes variades i amb aportacions externes que fan de l'alguerès un dialecte prou singular de la llengua catalana.

Lèxic

De la gran quantitat de lèxic recollit proposo només tres paradigmes, o sigui *Bol*, *Xic* i *Cària*, per tal d'evidenciar sobretot alguns aspectes evolutius del vocalisme i de les seves connexions geolingüístiques respectivament a les probables àrees d'origen.

— *Xic - Xica*

Són dues veus avui desuetes en l'alguerès; de creació expressiva són comuns al castellà *chico* e *chica*, al sard *cicciu* i també a alguns dialectes italians, relacionades indirectament amb el llatí *CICCIUM*, en el sentit de «petit», «creatura»¹⁵.

L'ús d'aquesta veu és fonamentalment relacionada amb l'àrea valenciana, lleidatana i una part tarragonina¹⁶. Arabè, *xic - xica* són dues lliçons que trobo escrites en prou documentació, amb grafia catalana, i sobretot en els *Registres dels Naixements* de la Curia episcopal alguerès¹⁷ fins al 1650; a partir d'aquest any fins al 1750, sempre en els esmentats *Registres*, les mateixes veus es troben escrites amb grafia castellana *chic - chica*, però amb evident èxit fonètic català. Mai dins d'aquests registres no trobo la veu *minyó* que però figura en altres documents no pas amb el sentit de creatura sinó de *noi*¹⁸.

— *Bol*

El rastre d'aquesta veu es troba en el vocabulari mariner i en un topònim al qual, en època castellana, li va ser ajuntada, per probable ipercorrecció, una /o/: *bolo*.

De manera irregular la /o/ tònica, va transformar-se en /u/, així com la /o/ àtona final. A més la /l/ intervocàlica, a conseqüència del conegut rotacisme, va donar a aquest mot la solució final de *bûru*¹⁹.

Torre del Bolo és un topònim dins de Port del Comte, relacionat amb una xarxa que venia situada a la costera sota la dita torre i desenrotllada, mar en fora, amb la forma final d'un dèdal circular. *Bol* és de derivació grega *bólos*, passat al llatí *bolus*, amb el significat de «calar, o béc, salpar la xarxa». A l'Albufera de València *bol*, és «calar la xarxa en redó»²⁰, com exactament es fa en la llacuna del Càlic, a l'Alguer, on es diu «*bolo* en rodó».

— *Caria*

Ve del llatí CATHEDRA amb el mateix significat que té en alguerès, o sigui de «seient amb respaller per a una sola persona». Aquest substantiu és generalment conegut en totes les terres de llengua catalana amb el nom de *cadira* amb /è/ neutra en l'oriental, desinència/e/a Lleida, mentre que a Santanyí *kèrirè*²¹. En el valencià per síncope la /d/ ha caigut i ha quedat *caira*; però a Xixona, Mannoover i a Eltx, per metàtesi de la /r/, tenim *caria*²² com en l'alguerès on ha sobreviscut en la pronúncia popular, per analogia amb el cognom (del qual es troba esment a partir del 1500), només la lliadó *caria*, encara que la forma documental hagi estat sempre *cadira*²³.

Els sons en l'alguerès modern: el vocalisme.

L'alguerès, com la majoria dels dialectes catalans, té set vocals tòniques i només quatre graus d'obertura. Per això dins el quadre dels fonemes vocàlics tenim: a) vocals de la sèrie anterior: la /i/ àtona (iniquitat), tònica (vi), o semivocal (avui); la /e/ tancada (martell) i la /e/ oberta (cel); b) vocals de la sèrie central; la /a/ (casa); c) vocals de la sèrie posterior: la /u/ normal (lluna) i semivocal (algua), la /o/ tancada (canó) i la /o/ oberta (boga). A partir d'aquest inventari es distribueix el vocalisme tònic i àton.

1) *El vocalisme tònic*

Dins la susdita distribució veiem com el vocalisme tònic alguerès segueix la natural evolució intervinguda en la resta del domini lingüístic català: la E oberta llat. vulg. en general es tanca en /e/ encara que davant a certes consonants s'obre, com també passa en la resta del domini²⁴. Si bé la O oberta llat. vulg. reacciona en l'alguerès com en la resta del domini, pel grau d'obertura sembla tenir més afinitats amb el valencià; tal vegada presenta solucions fonètiques variables. També la O tancada llat. vulg. queda tal, com en la resta del domini, tancant també davant la pèrdua de les palatals finals²⁵. En alguns casos, com també passa en el valencià, si la dita O es troba en la síl.laba incial, contràriament obre com en *hora*, *boga*, *sola*, etc.

La solució fonètica de la E tancada llat. vulg. en els dialectes catalans continentals i insulars, per altra banda, és més aviat un dels criteris més segurs per diferenciar el català oriental de l'occidental. En aquest cas la E tancada llat. vulg. resta com a tal en el lleidetà, en el valencià i en l'alguerès, mentre que en el català centre-oriental i en el

balàric la E en qüestió s'evoluciona respectivament en /e/ oberta i en /è/ neutra²⁶.

Segons Kuen, al qual alguns estudiosos han fet tal vegada referència sense censurar-lo, dins l'alguerès arcaic, a la mateixa manera del català oriental i baleàric, la E tancada llatí vulgar era representada per una /è/ neutra que, amb el temps, s'hauria tornat a tancar per influència del veí dialecte sardo-logudorès²⁷. Els dialectes sards veïns però, com demostraré de seguit, dins d'aquest específic context no han jugat algun paper, i en canvi sí que l'han jugat per a d'altres fenòmens consonàntics i morfosintàctics. Prou sovint, he de dir, el sard ha estat utilitzat instrumentalment, sobretot en absència de proves sòlides i diferenciades, per justificar els pròpis convenciments teòrics. En concret, Kuen no va tenir una postura objectiva; la seva actitud era la de demostrar l'exclusiva filiació oriental-baleàrica de l'alguerès, a partir de l'anàlisi fonològica d'aquest dialecte, fundant les seves argumentacions només sobre dues persones entrevistades i absència total d'elements documentals, històrico-demogràfics, onomàstics i toponímics²⁸.

Ara bé, observem veritablement com reacciona la E tancada del llatí vulgar (Cl. È, OE) dins el sard modern, en relació a l'alguerès, en els següents paradigmes: FÈNU, LÈNIS, ÈSCA, FOEDUS.

FÈNU, que és també cognom sard²⁹, té el mateix significat del català *fenc*. La lliçó algueresa és més aviat centre-oriental, a la qual per un fenomen, ja tractat en altra seu, d'ipercorrecció o paragògic de possible influència castellana, una /o/ final li va ser ajuntada, com és el cas de *beno*, donant-li la solució de *feno*³⁰. Ara bé, mentre que en el primer cas, o sigui en el sardo-logudorès, la E llatí vulgar segueix sent tancada, en l'alguerès s'obre, mentre que la /o/ atona final canvia a /u/ (fènu).

FOEDUS, és un préstec de derivació castellana, *feo*³¹, que es troba dins el sard i també en l'alguerès amb el mateix significat de «lleig, deform». En el sard la E del llatí vulgar segueix sent tancada, mentre que en l'alguerès obre en fèu³².

ÈSCA. En aquest cas s'observa el contrari. En el sard la E del llatí vulgar s'obre en èska, mentre que en l'alguerès tanca com el valencià èska³³. Igualment es digui per CATÈNA, amb el significat de *cadena*³⁴; en el sard obre, karèna, mentre que en l'alguerès, com el valencià, es tanca³⁵.

És evident, en aquest punt, que el sard invocat per Kuen, no pot ser adduït vista la diferent i contrastant evolució que la E tancada del llatí vulgar ha tingut dins els respectius dialectes. Sóc de l'opinió, doncs, que el procés fonètic de tancament ha arribat tal des de les

àrees del Sud del domini³⁶, en particular del País Valencià, després de la conquesta, mitjançant les esmentades migracions humanes.

2) *El vocalisme àton*

Si també, entre certs límits, sobreviu la distinció entre /a/ i /e/ àtones³⁷, hom pot en general dir que aquest aspecte del vocalisme alguerès és caracteritzat pel pas a /a/ de la /e/ inicial absoluta i pretònica, i de la /e/ àtona final. Sobretot en els primers dos casos les analogies amb l'occidental i el valencià es corresponen. En posició final, després de la fase de la /ë/ neutra o muda, s'assumeix progressivament, des de la segona meitat del segle XVII endavant, la solució de /a/³⁸ per possible influència del sard i de l'italià.

Quant a l'evolució de la /o/ i /u/ àtones, com els dialectes centre-orientals i el baleàric, conflueixen a /u/, també per circumstàncies fonètiques³⁹. De totes maneres he de dir que el procés històric relatiu als esmentats èxits ha estat més aviat lent en l'alguerès. De fet, pel que fa a la /a/ i /e/ àtones protòniques, els prodroms de llur passatge a la /a/ els vaig enregistrar a partir de la segona meitat del segle XVII⁴⁰, mentre que el fenomen no es normalitza fins a finals del segle XVIII. Així i tot, en la documentació es nota una gairebé constant distinció entre les dues vocals àtones, encara que les línies tendencials han dut al resultat final que quasi sempre la /e/ protònica passa a /a/ en els casos següents:

a) Com el valencià, en posició inicial absoluta seguida per una s. Aquest procés comença a normalitzar-se cap a la segona meitat del Segle XVIII⁴¹.

b) En posició inicial no absoluta i davant a síl.laba tònica. En aquest segon cas el passatge de la /e/ en /a/ el trobo normalitzat al comensament del Segle XIX⁴².

3) *La O llatí vulgar (Cl. Ō, Ŏ, U, AU).*

Pel que pertoca a les /o/ i /u/ àtones, hom sap que en l'alguerès, de la mateixa manera que els dialectes centre-orientals i una part del baleàric, conflueixen en /u/ en diferents situacions⁴³; però he pogut observar, des d'un punt del vista diacrònic, que la /o/ protònica, inicial i mitjana, ha mantingut el seu timbre original (com el tenia i encara manté el valencià) fins a la primera meitat del 1700, també si els primers símptomes d'aquest canvi es comencen a enregistrar cap a la fi del 1600⁴⁴.

Per quan relatiu a la /o/ àtona final, es troba encara utilitzada en

la documentació del 1700 encara que el fenomen de canvi es registri a partir de finals del 1600⁴⁵.

Aquest darrer aspecte del vocalisme àton traeix un fenomen de recessió lingüística al qual evidentment no és forastera la influència del dialecte sardo-logudorès i del sicilià al llarg del 1600⁴⁶.

Dades de morfologia diacrònica

També sobre aquest vessant trobo entre els esmentats segles XVI i XVII nombrosos indicis documentals que sufraguen la meua hipòtesi de partita.

I - Fenòmens consonàntics.

La /l/ darrera bilabial assumeix /r/, com a Vilajoiosa (València), del qual fenomen trobo una primera atestació al segle XVII en *nobre* (< noble)⁴⁷.

II - Addició de sufixos.

En la formació del diminutiu és freqüent, com el valencià, l'ús del sufix *ulxo* (*ulxa*)⁴⁸.

III - Veus proparoxítones.

Els monosíl.labs i els polisíl.labs acabats en vocal tònica i molts dels mots acabats en /e/ àtona formen el plural afegint la terminació /ns/ com el valencià⁴⁹.

IV - Pronoms i adjectius demostratius.

Els pronoms i adjectius demostratius mantenen, com el valencià, les tres categories de localització *esta*, *exa*, i *aquella*⁵⁰.

Dels pronoms demostratius neutres trobo en ús les formes *aco* i *açó*⁵¹.

V - Adverbis de lloc.

Els adverbis més freqüents són *aquí*, *allí* i *allà*⁵².

VI - Adjectius i pronoms possessius.

Els adjectius i pronoms possessius més freqüents, més enllà dels arcaïsmes *mia*, *tua* i *sua*, *meu*, *teu* i *seu* són però també (*mon/mos*, *ton/ios*) *son/sos*, *sa/sas*⁵³.

VII - El numeral *dos*.

Una altra peculiaritat diacrònica comú al valencià és l'ús del numeral *dos* vàlid sigui per al gènere masculí que femení⁵⁴.

VIII - Adjectius i pronoms indefinits i distributius.

Entre els adjectius i pronoms en qüestió trobo, *quiescú*, *algú/alguna*, *ningú/ninguna* i les formes més antigues, sempre valencianes, *dingú* i *dinguná*⁵⁵.

IX - Adverbis i preposicions.

Entre els adverbis i preposicions es distingeixen els arcaïsmes més aviat valencians com: *ans*, *enans*, *manco*, *allunt*, *aprop*, *ad*, *dins*, *dende*⁶⁶, etc.

X - Morfologia verbal.

També sobre aquest pla la documentació dels esmentats segles ofereix resultats diacrònics sorprenents. Les formes verbals de l'alguerès més enllà de la seva orígia arcaïtat, em semblen de preminent derivació valenciana més que baleàrica. Fins ara l'absència de la desinència zero en la primera persona del present indicatiu de la primera conjugació ha convençut alguns lingüistes que la filiació de l'alguerès es relaciona amb el baleàric (crec que la influència també del baleàric sigui indiscutible, però per altres raons). Aquest convenciment es va veure reforçat pel fet que la desinència més antiga que es manté en la 5a persona del susdit present indicatiu és *au* i no *eu* i a més que en l'alguerès es manté viva la isoglossa *llong* per *llarg*⁶⁷.

A aquests arguments es pot objectar que les desinències *am* i *au* del present d'indicatiu no són exclusives del baleàric sinó que en època pre-literària eren comuns a totes les àrees⁶⁸; tanmateix fins als primers lustres del 1700 trobo encara l'ús freqüent de la forma verbal desinencial /e/ de la primera persona del present d'indicatiu i de subjuntiu de la primera conjugació⁶⁹ que ha quedat en el valencià, però que tal vegada no compareix⁶⁰ com igualment passa en les formes antigues.

Quant als incoactius, particularment de la III conjugació, trobo en ús encara fins als primers lustres del 1700 l'infix *esc* < *ESCO*, *esca* < *ESCAM*, *isques* < *ESCAS* i *esquen* < *ESCANT*, respectivament, de la 1ª persona del present indicatiu i 1a, 2a i 6a del present de subjuntiu dels verbs en *ir*⁶¹. Els passatge dels esmentats infixos de la forma velar a la palatal comença a manifestar-se, a partir de la segona meitat del 1600, pels verbs de la III conjugació⁶².

Els adstrats: la influència del sard. Lèxic, consonantisme i morfosintàxi

Sobre el vessant diacrònic hom ha vist com la transició cap a determinades solucions vocàliques suposa una sèrie d'estadis intermedis caracteritzats per una complexa i sistemàtica distribució de formes «velles» i de formes «noves» governada per unes regles variables tal vegada d'ordre lingüístic i tal altra d'ordre no lingüístic⁶³. Ja hem vist que mentre que el codi escrit s'ha mantigut rigorosament convencional en

el llenguatge dels amanuenses, difícilment hom pot enregistrar aquests canvis; però, a partir de la segona meitat del segle XVI el codi escrit pateix visibles influències estranyes a la llengua però sorprenentment reduïdes al codi fonètic català. Els elements històrics d'aquest període ens diuen que les possible raons del canvi són relacionables amb la presència a l'Alguer de grups ètnics de diferent procedència que per causes diverses van trobar el terreny favorable per a la transmissió i acceptació d'aquestes innovacions car la ciutat havia quedat gairebé deshabitada a conseqüència de tres fets de gran transcendència històrico-demogràfica: les pestes del 1581-82, del 1652 i del 1681. Si la condició bàsica del bescanvi lingüístic és generalment afavorida pel comerç, a partir dels susdits esdeveniments es pot parlar d'una evident heterogeneïtat ètnica relleuable dins els diferents àmbits de la societat i que, certament, va deixar els seus rastres també dins la llengua escrita. Hem de considerar a més que som ja dins la fase «espanyola» del domini i que, si més no en el lèxic, la influència del castellà ha estat sensible. Els nous ciutadans per bé que respectuosos de les tradicions catalanes de l'Alguer, principalment de la lingüística, no deixaren d'insinuar amb el temps un conjunt de préstecs, calcs i alteracions fonètiques de les quals la parla popular en manté encara avui la memòria⁶⁴. És per això que el 600 es pot considerar clau de volta de l'evolució dialectològica de l'alguerès. De fet la dinàmica migratòria cap a l'Alguer entre el 1500 i el 1700 tenia en la pesca del corall, la pesca de la tonyina, el comerç marítim i l'agricultura els quatre factors de polarització ètnica forastera; factors que si fins a la primera meitat del 1500 havien estat controlats per l'administració de la ciutat — procurant que l'element nacional català fos sempre o quasi majoritari així com els soldats de la guarnició militar —, a conseqüència de les esmentades pestes ja no 'l foren més, malgrat que sobrevisquin encara al llarg del 600 mesures legislatives de control del moviment «foraster» a l'Alguer. La producció de forment i l'economia agro-pastoral necessitava de molta mà d'obra per conrear la terra i el bestiar així com la pesca del corall, de la tonyina i el comerç. D'ací la sensible presència, dins els respectius àmbits, de pagesos i pastors sards, de pescadors genovesos, sicilians i napolitans i de mercants ligurs i provençals; d'ací la pràctica dels *encariaments* de «mossos» i de «mossas» provinents de l'interior de Sardenya⁶⁵, en famílies de la petita i mitjana burgesia algueresa; d'ací la gradual penetració, dins el context lingüístic, d'una variada contaminació que sobretot interessa el lèxic, el consonantisme i la morfosintaxi; d'ací doncs les raons sociolingüístiques d'aquests fenòmens per altra banda desconeguts en el sistema lingüístic català. Per economia d'espai tractaré en aquesta primera contribució només de la incidència que el sard va te-

nir dins l'alguerès, mentre que en una futura segona part tractaré de l'inventari dialectal italià i del castellà.

El lèxic

Si es mira a l'inventari dels préstecs al llarg del les centúries esmentades (1600-1700) hom pot veure com la directriu de les paraules segueix les dinàmiques demogràfiques a l'Alguer en els sectors econòmics més interessats i com la mateixa documentació en reflecteix la incidència. *Argiola* (1683), *arbada* (1686), *alidoni* (1709), *arcbiolu* (1765), *badu* (1691), *barranchello* (1683), *biddiargiu* (1611), *budroni* (1649), *bertula* (1686), *bulloni* (1706), *cuili* (1601), *crabili* (1692), *canao* (1683), *cuilacha* (1727), *crasto* (1681), *columbrina* (1745), *corro* (1652), *cariga* (1766), *chobar* (1766), *crabo* (1778), *ena* (1592), *enbora* (1706), *eligue* (1611), *espuntoni* (1732), *emborsinar* (1766), *giaga* (1649), *giù* (1592), *giocula* (1778) *iscla* (1611), *lacana* (1602), *llaurera* (1683), *liutu* (1675), *lacu* (1728), *montiju* (1592), *massayo* (1602), *machoni* (1649), *masedo* (1675), *marró* (1686), *massacà* (1649), *mudeyu* (1736), *paxali* (1735), *pirastu* (1592), *pisquina* (1692), *pinneta* (1766), *quessa* (1709), *rustialla* (1765), *suerju* (1692), *tana* (1649), *tinnia* (1730), *trema* (1732), *trainu* (1681), *tramaritu* (1691), *tragunaya* (1728), *tundir* (1790)⁶⁶, etc.

El consonantisme

Els processos d'alteració consonàntica i morfo-sintàctica a càrrec del sard han estat, més aviat lents; els seus fenòmens no es poden tanmateix considerar «lleis fonètiques» per a l'alguerès per raó de la parcialitat, localització i precarietat dels mateixos.

L'inventari dels sudstits fenòmens consonàntics interessa el rotacisme de la /l/ i /d/ intervocàliques i sobretot la /r/ en combinació amb una altra consonant (sigui intervocàlica o no); la metàtesi.

Pel que fa al rotacisme de la /l/ intervocàlica, la degeneració en l'alguerès és deguda sobretot als dialectes de Sàsser i a alguns del Campidà⁶⁷; mentre que el pas de la d > r s'explicaria amb l'afebliment de la T etimològica δ > r dins d'alguns dialectes del Campidà, de l'Ollastre i de Barbagia on *kiða* > *kira* (setmana), *luðu* > *luru* (fang)⁶⁸, etc.

El primer rastre del rotacisme de la /l/ intervocàlica és documentat al 1619 i interessa la isoglossa *jurjol* mentre que al País Valencià, si bé es tracta d'un cas únic, — i que cal prendre amb molta precaució, te-

nint en compte la procedència de la dada — va ser fixada la isoglossa *maralnia* > *malaltia*⁶⁹.

Pel que fa al rotacisme de la /d/ intervocàlica trobo una primera atestació en l'adjectiu *forarada* (< foradada)⁷⁰ dins un document del 1706, mentre que trobo també atestada la tendència a aglutinar el grup inicial /dr/ en /r/ com és el cas de *reta* < *dreta*⁷¹ dins un document del 1798.

Sobretot és la combinació de la r + cons., in en l'especie r + d, la que més freqüentment es repeteix en la documentació com és ara *bal-dissa* (< *bardissa*),⁷² del qual trobo el primer rastre a partir de la primera meitat del 1600. El fenomen, igualment estrany al català, és típic d'una zona de Sardenya a sud del Gennargentu (Désulo, Aritzo, Gado-ni), del callarès vulgar i de Domus de Maria on *càrdu*, *mèrda*, *súrdu*, *virde*, etc., canvien respectivament en *càldu*, *mèlda*, *súldu*, *vilde*⁷³, etc.

El cas de *algua*.

En general, pel que fa el consonantisme, moltes de les alteracions fonètiques són conseqüència de l'analogia que per cert no ha funcionat sempre, llevat de determinats casos i en certes situacions. Si abans d'ara hi hagués estat un estudi orgànic diacrònic de l'alguerès, ningú certament no s'hauria aventurat a publicar un conjunt d'hipòtesis tal vegada fantasioses⁷⁴ sobre el pas de *aigua* a *algua*. El cas és, a la llum dels indicis documentals, més simple del que hom pot pensar. A partir de la segona meitat del 1700, per ipercorretisme i per procediment analògic del sard trobo uns casos prou interessants com: *voria* > *volta* i *sari* > *salt*⁷⁵. A cavall del segle XVIII és també documentada per primera vegada la llissó *argua*⁷⁶. Després, i al llarg del 1800, pel ja dit fenomen de rotacisme, la /r/ al costat d'una altra consonant esdevè /l/. D'això en dóna prova el Guarnerio també amb el seu enregistrament sincrònic a la fi del 800, equivocant-se però sobre les causes que, ben al contrari, són deduïbles en l'article de la Serra⁷⁷.

Una altra peculiaritat del sard introuïda en l'alguerès és la metàtesi i en particular la de la /r/ de la qual, evidentment, hi ha diferents casos per altra banda no exclusius de determinades àrees de l'illa. El fenomen en l'alguerès comença a manifestar-se en la documentació al llarg del segle XVIII amb dues isoglosses: *crabili* (< *cabra*) i *Padru* (> *Prado*, top.)⁷⁸.

Al llarg del 600, limitadament a uns quants topònims com *Monk(i) d'Olla*, *Monk(i) Fenós* i *Monk(i) Pedrós*⁷⁹, etc., trobo la presència d'una /i/ paragònica que si bé no hagi mai esdevingut «lleï fonètica», ha perdurat fins al dia d'avui dins uns quants topònims, en algun text de cançó popular i en algunes faixes del llenguatge inculte, sobretot pagesivol. Es tracta d'una /i/ de pas entre dos mots en successió on el

primer termina normalment amb /t/ i el segons comença amb altra consonant. És possible que aquesta /i/ vingui del sard i especialment del campidanès⁸⁰, on el fenomen paragògic es va esporàdicament introduir gràcies a les esmentades migracions humanes al llarg del 600.

Dades de morfosintaxi.

Sobre aquest vessant la documentació ofereix dades més segures sobre la introducció d'una sèrie de casos d'evident derivació sardo-logudoresa. En proposo de seguit alguns exemples:

Perifrasí.

La forma substantivada dels noms dels arbres, de plantes, etc., sobreviu només en un topònim: *La Figuera*⁸¹. A començament del 600 la mateixa veu ve substituïda per una perífrasi constituïda pel sintagma *abre de* seguit pel nom del fruit, o el de la flor, com per exemple *Abre de Servas, Abre de Pirasto, Matta de Clavells, Mata de Card*⁸², etc.

Possessiu.

Altre element que s'introdueix al llarg del '600 són els adjectius i els pronoms possessius del sardo-logudorès com (*tou*) *sou*⁸³, etc..

Genere.

Encara la toponomàstica ofereix alguns casos de canvi de genere de mots originàriament femenins passats al llarg del 1600 i 1700 al masculí com «La Vall» en *Lo Vall*, «Les Coves» en *Los Coves*⁸⁴, etc.

(Fi de la primera part).

Rafael Caria

NOTES

¹ M. MILA' I FONTANALS, *Catalàn contemporàneo: el language de Barcelona*, Obras Completas, III, 1989, pp. 511-544; P. E. GUARANERIO, *Il dialetto catalano di Alghero*, dins AGI, IX, 1885-1886, pp. 261-364.

² Aplicant un criteri «dialectomètric» a l'ALC de Griera els dos lingüistes havien ipotitzat una filiació valenciana de l'alguerès (A. SARDÀ I GUITER, *L'Atlas Lingüístic del Catalunya: la fragmentació dialectal del català*, dins «Miscellania Barcinonensa», Barcelona 1975, XL, pp. 93-112); naturalment la intuïció no va suscitar parers favorables.

³ Les obres d'aquests autors són citades al llarg d'aquestes notes.

⁴ A tal propòsit vegeu per exemple A. M. ALCOVER, F. DE B. MOLL, *La flexió verbal en els dialectes catalans*, dins «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», vol. 2-5, Barcelona, 1929-33; A. GRIERA, *Atlas lingüístic de Catalunya*, Barcelona 1923 i ss.; J. VENY, A. M. BADIA I MARGARIT, *Atlas Lingüístic del Domini Català en*

procés d'elaboració; J. VENY, *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona 1984), col.loquen decididament l'alguerès en l'àrea oriental-balearica.

³ Vegeu A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, 2^a ed., València 1984; J. VENY, *Els parlars catalans*, 6^a ed., Palma de Mallorca 1986.

⁴ És la correcta conclusió a la qual arriba Veny (J. VENY, *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona 1985, p. 29) sobre la base de la paral·lela classificació històrica que el Martinet (A. MARTINET, *Elementos de lingüística general*, Madrid 1965, p. 149 i ss.) fa del francès regional de Picardia i de l'italià de Venècia.

⁷ Són tres de les cinc categories bartolianes utilitzades per justificar la distribució lèxica en la Romània aplicades a la realitat geolingüística catalana. El treball del Bartoli en algun cas i amb les degudes precaucions presenta una certa utilitat, si més no en el mètode, en el terreny de la lingüística històrica i de la dialectologia (M. BARTOLI, *Introduzione alla neolingüística*. Principi. Scopi. Metodi, dins «Biblioteca dell'Archivum Romanicum», vol. XII, Ginebra 1925; G. BERTONI, M. BARTOLI, *Breviario di neolingüística*, Mòdena, 1928; M. BARTOLI, *Saggi di linguistica spaziale*, Torí, 1945) sobretot quan es poden controlar els materials i llur cronologia.

⁸ ACA, *Antiga Cancelleria Reial*, (1358-1359), Reg. n° 1032 i 1033, *Passim*.

⁹ Per una primera aproximació a aquest argument vegeu: I. PILLITO, *Istruzioni date dal re Pietro IV d'Aragona al riformatore dell'Isola di Sardegna D. Raimondo Boyd, illustrato e corredato di varie notizie storiche*, Càller 1863; P. AMAT DI SAN FILIPPO, *Del commercio e della navigazione dell'isola di Sardegna nei secoli XIV e XV*, Càller, 1865; A. ERA, *Le raccolte di carte specialmente di re aragonesi e spagnoli esistenti nell'archivio del comune di Alghero*, Sàsser 1927; IDEM, *Popolamento e ripopolamento dei territori conquistati in Sardegna dai catalano-aragonesi*, separata de «Studi Sassarresi», s. II, vol. VI, Sàsser 1928, pp. 63-81; IDEM, *Provvedimenti per il ripopolamento di Sassari e di Alghero nel 1350-1361*, separata de «Atti del VI Congresso di storia della Corona di Aragona», Madrid 1959, pp. 551-562; A. M. ARAGO CABANAS, *La repoblación de Sàsser bajo Alfonso el Benigno (1330-1336)*. En «VI Congreso de Historia de la Corona de Aragon», Madrid 1959, pp. 539-549. J. E. MARTINEZ FERRANDO, *Algunas noticias sobre la situación en el cabo de Logudoro con posteridad a la victoria catalana de Alguer en 1354*, dins «Studi in onore di A. Era», Pàdua 1963, pp. 221-240; A. CASTELLACCIO, *L'amministrazione della giustizia nella Sardegna aragonesa*, Sàsser, 1983; AA.VV., *Els catalans a Sardenya*, a cura de J. Carbonell i Francesco Manconi, Barcelona 1984; B. ANATRA, *La Sardegna dall'unificazione aragonesa ai Savoia*, Torí 1987.

¹⁰ Vegeu J. CARBONELL, *La llengua i la literatura medieval i moderna*, dins *Els Catalans a Sardenya*, cit., pp. 93-98; IDEM, *L'ús del català als «quinque librorum» en algunes diòcesis sardes*, «Estudis Unversitaris Catalans», XXVI (1984), «Miscel·lània Aramon i Serra», IV.

¹¹ Vegeu J. ARCE, *España en Cerdeña*, Madrid 1960, p. 57: «A pesar de ello traficaban en Cerdeña catalanes, mallorquines y valencianos, que gozaban en Cagliari y Alghero de exenciones aduanceras»; M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa*, Barcelona 1976, p. 61: «Entre tots els ports d'Orient i d'Occident amb que Barcelona mantingué relacions durant tot el segle XV — un centenar — Roma ocupa el quart lloc, precedida només per Nàpols, l'Alguer i Palerm».

Encara al 1531 l'Alguer representava, junt amb Càller, un dels mercats més vius d'importació de pasta valenciana (J. GUIRAL-HADZIIHOSSIF, *Valence port méditerranéen au XV siècle (1410-1525)*, Paris 1986, p. 295: «L'autre centre d'expédition des fidei demeure la Sardaigne: essentiellement Alghero — *el Alguer* — et Cagliari — *Càller*). La

importància de les relacions mercantils de l'Alguer amb els principals ports catalans en època moderna es particularment subratllada per Manconi dins aquesta mateixa revista; F. Manconi, *Le relazioni economiche e sociali de Catalunya amb Sardenya entre l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna*, amb la bibliografia esmentada.

¹² Vegeu ACVAL, *Llibre dels matrimonis*, anys 1622-1656 i 1657-1693. Sobre 1500 matrimonis en els períodes interessats vaig rellevar que un 60% d'ells s'havia fet entre ciutadans o ciutadanes amb homes o dones d'origen ligur (o bé amb ligurs ja residents a Bosa o a Castell Aragonès), siciliana o bé napolitana; el 37% amb sassaresos, logudoresos (inclosos els de la Barbagia) i campidanesos, mentre que només un 3% interessa oficials o soldats de la guarnició «espanyola». Dins els esmentats *Registres*, a més, la majoria dels soldats casats amb alguereses resulta provinent de València, Denia, Barcelona, Palma de Mallorca, Girona, Múrcia, Caravaca, Almeria, Castella, Granada, Peñafiel, Còrdova, Lleó, Aragó, etc.

¹³ Les dades sobre la variada *importació* de Barcelona es dedueixen dels inventaris notariais de l'ASS, al llarg del 600 i pertoquen a títol d'exemple: «olles de Barcelona mijanes», «ollas de terra de Barcelona», «olletes de Barcelona», «ribells de Barcelona», «flassades cardades chiques de Barcelona», «exetes de vendre vi de Barcelona», «llumenars de Barcelona», «sombrosos de Barcelona», etc, etc.

¹⁴ Vegeu els Codis «A» i «B» de l'Arxiu Històric del Municipi de l'Alguer (ACVAL).

¹⁵ REW 2451.b, **cik**; DCECH, vol. II, **chico**.

¹⁶ DCVB, vol. X, **xic**, **xica**.

¹⁷ ACVAL, *Libro dei battesimi*, 1546-1750; ASCAL, b. 804, c. 416, *Registro degli orfani e degli esposti*, 21 agosto 1682: «Mariana Delogu, mara de la **chica** nomenada Cathelina Delogu»; ACVAL, *Llibre de las lacanas dels salts de Salto Major, Prado, Poliri y Rudas y de Nostra Señora de Valvert fet en lo any 1763*, c. 4, *Salt de Virdis y Penduchu en Targara*, 27 abril 1735: «y de una **chica** nomenada Maria Angela».

¹⁸ Té tot l'aire de ser un element recessiu del qual en trobo menció per primera vegada el segle XVIII; ASCAL, *Registro n. 496, Registro delle varie provvidenze date dal Consiglio comunale*, 1 luglio 1786: «se ha aprencionat trenta lliuras de pex del estaïn de poder de un **miño**, mossu de Gioachí Muralles».

¹⁹ A tal propòsit es vegei R. CARIA, *Il mondo del Càlic*, Sàsser 1990, fitxa n. 26.

²⁰ REW 1196; DECLC, vol. II, **Bol-I**. 21 REW 1768; DCVB, vol. II, veu **Cadira**-Fon.

²¹ DECLC, vol. II, veu **Cadira**, 388-15.

²² ASS, *Atti notarili originali, Tappa di Alghero*, Corbia Ignazio, busta n. 3, vol. 14 c. 30, *Inventario di Francesco Mayneto*, 8 agosto 1692: «Item, dotze **cadiras** de lleña usadas».

²³ H. KUEN, *El dialecto de Alguer y su posicion en la història de la lengua catalana*, dins «Anuari de l'Oficina Romànica», V (1932), p. 103; A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit., p. 132.

²⁴ Vegeu contra E. BLASCO FERRER, *Grammatica storica del Catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'algherese*, Tübingen 1984, p. 18, par. 13 e 14. En aquests casos, com també en d'altres, aquest autor introdueix una inexistent nova llei fonètica.

Verdaderament a l'Alguer tothom pronuncia tancada la /o/en qüestió en mots

com: genol(l), fenol(l), restol(l), etc., com d'altra banda va enregistrar també el Kuen (H. KUEN, *El dialecto de alguer*, cit., p. 84).

²⁶ A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit., p. 138.

²⁷ H. KUEN, *El dialecto de Alguer*, cit., p. 130: «En alguerès antiguo, como en catalan oriental y en balearico, la E estaba representada por /ĕ/, que mas tarde ha pasado de nuevo a /e/ tancada por influencia del sardo, el qual no posee vocales mediolinguales»; P. D. RASICO, *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*, Barcelona 1982, pp. 35-36.

²⁸ Una postura correcta fou assumida a tal proposit per Badia, per al qual «no seria procedent de classificar la parla algueresa com una modalitat del dialecte balear, ja que, a causa de diverses circumstàncies geogràfiques i especialment històriques, el català de l'Alguer ha tingut canvis desconeguts en la resta del domini»; A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit., p. 62, nota n. 3.

²⁹ REW 3247; DES, vol. I, **Fénu**; L. MANCONI, *Dizionario dei cognomi sardi*, Càller 1987, p. 62.³⁰ Per bé que hagi estat freqüent en l'Edat Mitjana la lliçó castellana **feno** (DCECH, vol. III, veu **Heno**), l'obertura de la /e/ i la caiguda de la /c/ final fan dubtar d'un origen centre-oriental d'aquest mot (DCVB, vol. V, veu **Fe** o **Fenc**; DECLC, vol. III, veu **Fenc**).

³¹ DCECH, vol. II, veu **Feo**.

³² L'enfocament teòric del Kuen ve seguit pedissequament pel Blasco (E. BLASCO I FERRER, *Grammatica storica*, cit., p. 20) el qual aplica a l'alguerès una norma fonètica inèxistent.

³³ DCVB, vol. V, veu **Esca**; DECLC, vol. III, veu **Esca**, 448-14: «**ésca** en cat. occ. fins a Cardós i V. Ferrera i fins a Ribagorça».

³⁴ DES, vol. I, *ad vocem*.

³⁵ DCVB, vol. II, veu **Cadena**; DECLC, vol. II, veu **Cadena**, 385-10: «En valencià popular podrien esperar que es pronuncii **kacna** però sembla que hi predomina la pron. **cadena**».

³⁶ A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit., p. 134.

³⁷ Contrariament al que sostenen Badia i Margarit i Blasco (A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit., p. 160, par. III.e; E. BLASCO I FERRER, *Grammatica storica*, cit., p. 27, par. 50.1: «VERITATE > veritat, alg. **varitat**) en l'alguerès la E manté el seu so encara en un cert nombre de paraules cultes i semicultes com: **delació**, **delit** (però també **dalit**), **denou**, **elegant**, **elecció**, **emfàtic**, **enorme**, **estenció**, **genial**, **legal**, **mesilla**, **negatiu**, **percussor**, **registro**, **servil**, **terminal**, **veritat**, etc., mentre que en moltes altres ocasions la /e/ protònica assumeix el so de /a/.

³⁸ En la documentació les vacil·lacions entre /a/ i /e/ àtones finals perduraran encara per molts més decennis, però, a partir del 1700 comencen les primeres atestacions (ASCAL, b. 849, c. 12, *Concessione di un salto di terre a Francesco Nicu*, 27 agosto 1723: «segon es de veura en la relaxió per aqueill dada».

³⁹ A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit., p. 164-165.

⁴⁰ ASCAL, b. 852, c. 58, *Atti riguardanti il fondo di Valverde*, 4 marzo 1674: «de que los naturales y habitadors desta ciutat no pugaren entrar per **arbar** y **paxier** llur **bestias**».

⁴¹ ASCAL, b. 820, f. s., *Arredamento del dritto del pesce*, 12 ottobre 1788: «Lu gat ascurgiat y asventrat a sou la lliura»; ASCAL, Reg. n. 309, *Registro dei danni denunciati alla Compagnia barracellare*, 7 nov. 1765: «una ampallada plena de malvasia». El canvi en questió és típic de l'àrea occidental, del valencià i de l'alguerès, on tota /e/ inicial (tretz els cultismes) esdevé /a/ (A. GRIERA, *El català occidental*, BDC VIII, p. 43; A. GRIERA, *El valencià*, BDC IX, p. 10; A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit., p. 160; J. VENY, *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca 1986, p. 130).

⁴² ASCAL, b. 845, f. s., *Arredamento del dritto del pesce*, 1 giugno 1802: «giarret, llagosta, sacret y sardina a divuit dines la lliura»; ASCAL, b. 849, cc. 127-128, *Descrizione dei confini della Segada secondo le disposizioni del dispaccio della Regia segreteria di Stato*, 30 agosto 1807: «sa dabaxa vanint uills a l'Alguer». També aquests són casos típics del pallarès o sigui de l'àrea nord-occidental (A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit., p. 160; J. VENY, *Els parlars catalans*, cit., p. 130).

⁴³ A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit., p. 164; P. D. RASICO, *Estudis sobre la fonologia*, cit., p. 106.

⁴⁴ ASS, *Atti notarili originali, Tappa di Alghero*, Juan Antoni Rustayn (1651-1707), b. n. 4, vol. 36, cc. 114-116, *Inventari de Simó Manno*, 21 maig 1687: «Item, quatre butons de plata petits; Item, altra escatula napulitana; Item, un mucador de tela de Cambray».

⁴⁵ ASS, *Ibidem*, «Item, un mantu de borata de dita viuda»; ASCAL, b. 849, c. 12, *Concessione di un salto di terre*, cit.: «en lo millor modo y forma que de dret y de fet lloch tinga... consentan a la persona de Francesco Nico massaio».

⁴⁶ També aquests elements es poden fàcilment deduir mirant a la situació demogràfica a l'Alguer al llarg del 1600 segons quant produït en la nota 12.

⁴⁷ ACAPA, *Llibre de las lacanas*, cit., c. 39, *Salú de Frixadu en Sant March*, 9 agosto 1695: «a un suergiu gran a lacana de la **Nobre** Dona Eulalia Pala». No és donat de saber si la rotacització enregistrada pel Griera (Es vegi A. GRIERA, *El valencià*, dins BDC, vol. IX, p. 16: «Darrera bilabial la /l/ ve a /r/ en algunes localitats (Vilajoiosa): **prat** plat, **brat** blat) té origen més antic.

⁴⁸ Sobre la derivació italiana del sufix **utxo** (**utxa**) proposada pel Blasco amb l'ivent del diminutiu **empollutxa** al lloc de l'alguerès (català) **empolleta** (E. BLASCO FERRER, *Grammatica storica*, cit., p. 277, par. 642), l'autor possiblement ignora que el sufix en questió, a més que de l'alguerès (ACAPA, *Llibre de las lacanas*, cit., doc. n. 6, *Salú de Tobias en la Pedra Llonga*, 7 de set. 1739: «Y de alli a llensa tirada a un **abru-chu** de pirastu») és típic també del valencià (M. SANCHIS GUARNER, *Gramàtica valenciana*, València 1950, p. 209; C. DUARTE, A. ALSINA, *Gramàtica històrica del català*, 3 vols, Barcelona 1986, III, p. 71) del qual no es pot pas excloure, de moment, una influència de retorn o, si més no, una italiana sorprendentment coincident amb la valenciana.

⁴⁹ ASCAL, b. 852, f. 58, *Atti riguardanti il Fondo di Valverde*, 20 juny 1601: «del mont que se diu de Pedroni a dos **homens**»; ASCAL, Reg. n. 309, *Registro dei danni denunciati alla Compagnia barracellare*, 14 dec. 1766: «Francisco Dulcis ab Lay entregan als barranchells dos **plantons** de barracoch».

⁵⁰ ASCAL, b. 849, c. 1, *Copia della concessione del Salto del Rumaní estratta dal notaio Battista Melis*, 26 febbraio 1617: «lo present ayn consellers de **esta** Magnifica Ciutat de Alguer»; ASCAL, b. 852, f. 58, *Atti riguardanti il fondo di Valverde*, 8 ottobre

1657: -y en **exa** conformitat dit reladors fan relació; ASCAL, b. 852, f. s., *Perizia fatta per stabilire i confini delle terre chiuse di Vessos dei PP. della Compagnia di Gesù*, 15 marzo 1691: -y de dins de **aquella** anant a llensa tirada.

⁵¹ ASCAL, n. 852, f. 58, *Auti riguardanti il fondo di Valverde*, cit., 4 martis 1674: -y **aço** fan de relació; *Ibidem*, 1 oct. 1675: -y **aco** fan de relació die y any.

⁵² ASCAL, b. 849, c. 8, *Descrizione dei confini del salto di Targara*, 3 gennaio 1692: -y de **allà** se passe per las faldas; ASCAL, b. 851, cc. 110-113, *Annotazioni e lacranamenti di tutti i salti posti nel territorio di Alghero*, 31 maggio 1706: -y de **aquí** rendeix volta a llensa tirada; ASCAL, b. 849, c. 12, *Concessione di un salto di terra*, cit.: -y de **alli** vanint volta a tres ollastres.

⁵³ ASCAL, b. 859, fasc. 1, *Registro dei danni denunciati alla Compagnia Barracellare (1683-1684)*, 14 maggio 1684: -y axi be la finestra ab **sas** corregias; *Ibidem*, 9 marzo 1683: -y un calsó de tela que li han furtat de **son** hort; ASCAL, Reg. n. 309, *Registro dei danni denunciati all Compagnia Barracellare (1765-1766)*, 26 febbraio 1766: -y daiñ de card pres de **sa** viña.

⁵⁴ ASCAL, Reg. n. 309, *Ibidem*, 7 novembre 1765: -**dos** culleras de llautó...y **dos** pessas de formagie.

⁵⁵ G. SINI, *Note sulla società di Alghero nel secolo XVII* (Tesi di Laurea), Cagliari 1970, p. 194, *Testamento di Mariangela Solinas*, 9 agosto 1683: -que en temps algu puga demanar cosa **dinguna**; *Ibidem*, p. 212, *Testamento di Antonina Tedde*, 22 maggio 1663: -que no lis hatgia de demanar aliments **dinguns**.

⁵⁶ ASCAL, b. 840, c. 1, *Perizia eseguita nelle siepi di Don Nicola Paracorso*, 6 febbraio 1689: -ni tant poch de ninguna part de ditta vigna y **ans** be; G. SINI, *Note sulla società*, cit., p. 194, *Testamento di Mariangela Solinas*: -Primerament y **enhans** de totas cosas anulle y revoque; *Ibidem*, p. 327, *Atto di compromesso*: -ab quinze pensions descarregudes mes o **manco**; *Ibidem*, p. 170, *Testamento di Pere Pau Detory*, 10 dicembre 1707: -los altres bens meus mobles y imobles aguts y per haver **allunt** y **aprop** sian; P. TOLA, *Codex Diplomaticus Sardiniae*, Auguste Taurinorum 1868, t. II, doc. n. XLIII: -y si se tenia **ad** effectuar per falsetat; *Ibidem*, doc. n. XLII: -**dins** lo temps que lo Majoral; ACAPA, *Llibre de las lacanas*, cit., c. 8, *Salt de Peana en Muroi*, 20 agost 1700: -que dits Nob.s y Mag.s Consellers **sens** intervenció; *Ibidem*, c. 29, *Salt de Niolu en Riu Sassu*, 27 agosto 1695: -y te per lacanas **dende** lo badu de dit Riu Sassu.

⁵⁷ H. KUEN, *El dialecto de Alguer*, cit., p. 47 e ss.; J. VENY, *Els parlars catalans*, cit., p. 115.

⁵⁸ A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica*, cit. p. 346; J. MARTÍ, J. MORAN, *Documentis d'història de la llengua catalana*, Barcelona 1986.

⁵⁹ ASCAL, b. 849, c. 10, *Concessione dei salti di Monte Olla e Serra Ona*, 20 ottobre 1701: -confesse yo Juan Francesch Quessa de com renuncie, consigne y cessione at D. M. Joseph bonfill; ASCAL, b. 850, c. 18, *Concessione del salto di Nurague Bianca a Caterina Masia*, 25 ottobre 1709: -quiscun ayn que serà vidaçoni, ara lo sembre.

⁶⁰ G. SINI, *Ibidem*, *Testamento di Antonina Tedde*, cit.: -litem **dex** y llegue que me sien dites; *Ibidem*, p. 189, *Testamento di Andria Russe*: -vull y **man** que li paguen de mos bens.

⁴¹ G. SINI, *Ibidem*, *Testamento di Pere Pau Detory*, cit., *passim*: «Instituesch y a mi hereu meu substituesch al Illustrissim Capitol; ... que dels presents capitols ne sortescan son degut; axibe vull li servescan per tota part y portió; ASCAL, b. 804, c. 416, *Registro degli orfani e degli esposti*, 21 agosto 1692: «y sempre que se ne isques sens causa llegitima».

⁴² Penso això hagi estat possible gràcies a la intensitat de les relacions comercials amb Barcelona al llarg del segle XVII.

⁴³ Sobre aquest específic camp vegeu els interessants estudis de T. BYNON, *Linguística storica*, Bologna 1980, p. 250; W. LABOV, *The social motivation on a sound change*, in «Word», 19, (1963), pp. 273-309.

⁴⁴ Es vegi J. VENY, *Els parlars catalans*, cit. i amb benefici d'inventari P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit.; H. KUEN, *El dialecto de Alguer*, cit.; E. BLASCO I PERRER, *Grammatica storica*, cit.

⁴⁵ Vegeu a tal propòsit l'article de Anna Segreti Tilocca dins aquesta mateixa revista.

⁴⁶ Per al lèxic en qüestió vegeu els esmentats registres de «Barranchelleria», el «Llibre de las lacanas» i les diferents actes de delimitació del territori alguerès.

⁴⁷ Es vegi M. L. WAGNER, *Fonetica storica del sardo*, Càller 1984, p. 254 e nota 152; M. CONTINI, *Etude de Geographie Phonétique*, cit., I, p. 353. Un estudi actualitzat i general dels fenòmens consonàtics ha estat presentat per Joan Peana al *II Congrès Internacional de la Llengua Catalana*, del qual n'ha aparegut una síntesi (J. PEANA, *Els problemes lingüístico-socials del català de l'Alguer*, dins *Ponències i comunicacions*, Palma de Mallorca, 1-4 de maig 1986, pp. 62-63).

⁴⁸ Wagner va enregistrar aquest canvi fonètic a Càller (M. L. WAGNER, *Ibidem*, p. 123) mentre que el Böhne ho va trobar característic de Serrabus (R. BÖHNE, *Zum Wortschatz der Mundart des Serrabus (südosdsardinien)*, Berlin 1950, pp. 25-26) indrets dels quals va ser evidentment importat a l'Alguer en les èpoques de les esmentades migracions (1600-1700). Darrerament el Contini va fixar aquest canvi també a l'Ollastra, a Barisardo i a alguns altres indrets (Vegeu M. CONTINI, *Etude de Geographie Phonétique*, cit., p. 397 i nota 20).

⁴⁹ Pel que fa a **juríol** vegeu P. TOLA, *CDS*, cit. t. II, doc. n. XX: «Dilluns al primer de **juríol** 1619». El cas de la rotacització de la /l/ intervocàlica de **ju- ol**, he pogut averiguar personalment que és comú a gairebé tota l'àrea costanera del domini lingüístic català, mentre que existeix un altre cas al País Valencià fixat pel Griera (A. GRIERA, *El valencià*, dins BDC, cit., p. 2: «Entre vocals la L no efereix cap evolució especial: **sala**, **pala**, etc. Unicament compareix **maralt** < malalt a Manovar i Verger») que allà evidentment no fa text, mentre que en l'alguerès sí.

⁷⁰ ASCAL, b. 851, cc. 110-113, *Annotazioni e lacanamenti di tutti i salti posti nel territorio di Alghero*, 31 maggio 1706: «de ditas pedras clavadas y **forradas**».

⁷¹ ACAPA, *Llibre de las lacanas*, c. 6, *Salz de Baradad en Las Puntas Ruyas*, 24 gennaio 1798: «la referida planara gran, aygua ves a linea **reta**»;

⁷² ACAPA, *Ibidem*, c. 45, *Salts en Polliri, Prado y Rudas*, 16 agosto 1681: «y torna **baldissa baldissa** a las viñas». El passatge de L (R) + cons. > L + cons. ha estat estudiada pel Bottiglioni com a una varietat de Bosa (G. BOTTIGLIONI, *Saggio di fonetica*

sarda, Perugia 1919, p. 78, par. 65) indret del qual el 1600 l'Alguer va tenir nombrosa immigració. Al contrari el passatge de l > r s'ha generalitzat entorn a la primera meitat del segle XVII del centre cap al sud de Sardenya (M. CONTINI, *Etude de geographie phonetique*, cit., I, p. 382) que és també l'època en la qual comencen a trobar-se les primeres manifestacions en l'alguerès.

⁷³ Vegeu M. L. WAGNER, *Fonetica storica*, cit., p. 288; M. CONTINI, *Etude de Geographie Phonetique*, I, cit., p. 380 i ss.

⁷⁴ Vegeu E. BASCO I FERRER, *Grammatica storica*, cit., p. 33 par. 62. La fantasiosa hipòtesi havia ja estat proposada per Guarnerio fa un segle (P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit., p. 340).

⁷⁵ ASCAL, b. 849, c. 22, *Descrizione dei confini del Salto della Giaga lasciato da Giovanni Deledda alla Chiesa della Misericordia*, 13 aprile 1758, *passim*: «d'apres de dita pisquina rande y **vorta** a una mola»; «turnant bardissa bardissa del **sart** de Scoto».

⁷⁶ ACAPA, *Llibre de las lacanas*, cit., c. 12, *Salt de Don Dias en Santimbenia*: «di la scendendo **aschena aschena argua** ves verso una pisquina».

⁷⁷ La Serra en el seu interessant article (G. SERRA, *Aggiunte e rettifiche*, cit. p. 200) en la correcció d'una llista de veus recollides pel Griera per al seu Atlas, en la carta n. I, a la veu 36, **aigua**, la resposta va ser **argu** que la Serra rectifica a **algu** atestant d'aquesta manera la consolidació del fenomen.

⁷⁸ La metatesi de la /r/ és fenomen generalitzat del qual darrerament en són estades definides les diferents tipologies i llur extensió geogràfica a partir d'una mena de «zona grisa» que va de la Planargia al Campidà d'Oristany (M. CONTINI, *Etude de Geographie Phonetique*, cit., p. 400 i ss.). El desplaçament de la /r/ de una consonant a una altra com per ex., **pratu** > **pratu**, d'on el logudorès **pradu** (DES, II, veu **pratu**), té arrels ben antigues (*ConsMB*, 212: «facio recordatione pro su **padru** de sanctu Symione). Suposo que d'ací s'hagin introduït, per analogia, les formes metatètiques **Padru** < **Prado** (ASCAL, b. 845, f. 11, *Nota de los saltos de Alguer año 1756*: «Salt en lu **Padru** de las Moncgias de 2 giuns») així com **crabili** < **cabrili** (ACAPA, *Llibre de las lacanas*, cit., c. 5, *Salt de Satta en la Boca de Targara*: «que hi ha un arbre de ollastre y un **crabili**»).

⁷⁹ ASCAL, b. 850, cc. 5-6, *Concessione di 18 salti di terre fatte dal Consiglio a Don Gianbattista Amai, Marchese di Villarios*, 28 settembre 1655: «ciutat en las faldas de **Montidolla**»; ASCAL, b. 851, cc. 110-113, *Annotazioni e lacanamenti di tutti i salti posti nel territorio di Alghero*, 31 maggio 1706: «posat al cami de **Montifcnos** de un giu»; *Ibidem*, c. 111; «posat en **Montipedros** tres giuns».

⁸⁰ M. CONTINI, *Etude de Geographie Phonetique*, cit., vol. I, p. 462 e ss.

⁸¹ ASCAL, *Annotazioni e lacanamenti*, cit., c. 111: «Salt de la **Figuera**».

⁸² ACAPA, *Llibre de las lacanas*, cit., c. s., *Salt del Mestre Antoni Escano*, 17 ottobre 1611: «a llensa tirada affrontant a un **abre de ollastre**»; *Ibidem*, *Salt de Pala en Benecuada*, 23 de març 1730: «que hi ha un **abre de pirasto** tallat»; ASCAL, Reg. n. 286, *Registro dei danni*, cit., 12 maggio 1686: «dañy de quatra **matas de clavells**»; ASCAL, Reg. n. 309, *Registro dei danni*, cit., 19 gennaio 1766: «vuit **matas de card** de sa vigna».

⁸³ ASCAL, b. 859, f. 1, *Registro dei danni*, cit., 8 aprile 1684: «dany de haverli furat lo **sou** cavall».

⁸⁴ ACAPA, *Llibre de las lacanas*, cit., c. 49, *Salts de Rugiu gran y petit en Polliri*, 6 juny 1705: «comensant del muntiyu dels **Covas** que divideix»; ASCAL, b. 845, f. 11, *Nota de los saltos de Alguer, año 1756, passim*: «salt de la ciutat en **lu vall** de D. Esperanca»; «en Pollina de un giu en **lus Covans**», etc.